

GEDACHTEN OVER ZELFDODING

Simon Critchley

Gedachten over
zelfdoding

Nawoord

OVER ZELFDODING door DAVID HUME

Klement

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

Oorspronkelijke titel: *Notes on Suicide*
© Fitzcarraldo Editions, Londen 2015

Vertaald door Leon Otto de Vries

Vertaling van het Nawoord (*Of suicide* door David Hume):
Ton Vink, met dank aan Uitgeverij Damon voor de toestemming tot overname van deze tekst.

© Nederlandse uitgave, Uitgeverij Klement, Zoetermeer 2016
Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp: Marion Rosendahl
Opmaak binnenwerk: V3-Services

ISBN 978 90 8687 184 1
NUR 730

www.uitgeverijklement.nl

*'Shall we all die?
We shall die all.
All shall die we.
Die all we shall.'*

*[Zullen we allemaal doodgaan?
We zullen allemaal doodgaan.
Doodgaan, dat zullen we allemaal.
Allemaal doodgaan, dat zullen we.]*

Grafschrift op het kerkhof van Cunwallow
Cornwall, Engeland

I

Dit boek is geen zelfmoordbrief

Tien dagen nadat Edouard Levé het manuscript van zijn boek *Suicide* in 2007 bij zijn uitgever had afgeleverd, verhing hij zich in zijn appartement. Hij was 42. Twee jaar nadat Jean Améry's *Hand an sich legen* (Nederlandse vertaling *De hand aan zichzelf slaan*) in 1976 werd gepubliceerd, nam de schrijver een overdosis slaappillen. Hij was 65. In 1960, zo'n achttien jaar nadat Albert Camus in zijn *De mythe van Sisyphus* de kwestie van de zelfmoord had aangesneden en – zo meende hijzelf – opgelost, kwam hij bij een auto-ongeluk om het leven. Hij zou ooit hebben gezegd dat sterven bij een auto-ongeluk met afstand de meest absurde dood is. De absurditeit van zijn dood wordt nog versterkt door het feit dat hij een ongebruikt treinkaartje in zijn broekzak had. Hij was 46.

Laat ik, op het gevaar af de lezer teleur te stellen, maar meteen zeggen dat ik niet van plan ben mezelf van kant te maken... althans nog niet. Ook heb ik niet de behoefte om me te voegen bij het koor van degenen die zich uitdrukkelijk tegen zelfdoding uitspreken en beweren dat wie zich het leven beneemt daarmee een onverantwoordelijke en

zelfzuchtige, ja zelfs schandalige en lafhartige daad begaat, en dat mensen koste wat het kost in leven moeten blijven. Zelfdoding is in mijn ogen geen juridisch noch moreel vergrijp en zou ook niet als zodanig moeten worden opgevat. Het enige wat ik mij hier ten doel stel, is te proberen het fenomeen te begrijpen – de daad zelf, wat eraan voorafgaat en wat erop volgt. Ik zou de zelfmoord graag willen beschouwen vanuit het gezichtspunt van diegenen die de sprong hebben gemaakt of daar heel dichtbij zijn geweest – misschien moeten we zelfs vaststellen dat het vermogen om die sprong te wagen precies datgene is wat ons als mensen onderscheidt. Ik wil er op een nauwkeurige, zorgvuldige en misschien ook wat ‘afstandelijke’ manier naar kijken, zonder onmiddellijk oordelen te vellen of morele principes, zoals het recht om te leven of te sterven, in stelling te brengen. We moeten de zelfmoord recht en gedurig in het gezicht kijken en zien welke kenmerken, welk profiel, welke specifieke gelaatstrekken en rimpels daarbij naar voren treden. Als we goed kijken is dat wat we zien misschien wel ons eigen verwrongen spiegelbeeld dat naar onszelf terugstaart.

Zoveel is zeker, de vraag die Albert Camus in *De mythe van Sisyphus* stelde, is – ongeacht het antwoord dat hij erop gaf – zonder meer de juiste vraag. Beoordelen of het leven het al dan niet waard is geleefd te worden, komt neer op het beantwoorden van de fundamentele filosofische vraag: moet ik leven of sterven? Zijn of niet zijn? Zoals we weldra zullen zien, wordt het juridische en *morele* kader dat nog steeds ons denken en oordelen over zelfdoding bepaalt, gegijzeld door een christelijke metafysica die verklaart dat het leven een geschenk van God is. Daarom is het verkeerd jezelf van het leven te beroven, ook al wordt in de Schrift zelfdoding nergens uitdrukkelijk verboden (en trouwens,

Christus' kruisiging zou natuurlijk ook als een quasisuïcidale daad kunnen worden opgevat). Door zichzelf te doden, zo stellen christelijke theologen, eigenen mensen zichzelf een macht over hun bestaan toe die eigenlijk alleen aan God toekomt. Daarom is zelfmoord een zonde.

Sinds de negentiende eeuw werd dit theologisch discours meer en meer verdrongen door de opkomst van de psychiatrie, waarin zelfmoord niet langer werd gekwalificeerd als een zonde, maar als een geestesstoornis die verschillende soorten behandeling behoeft. Dit is in grote lijnen nog steeds de manier waarop we tegen zelfdoding aankijken. Wij spreken bij voorkeur (en niet ten onrechte) van suïcidale depressie als een ziekte die het best kan worden behandeld met een combinatie van medicijnen – bijvoorbeeld lithium – en psychotherapie. Maar het impliciete morele oordeel over zelfdoding dat ons vanuit de christelijke theologie is overgeleverd, blijft intact en van kracht. Ook al heeft de maatschappij of de staat de plaats van God ingenomen en ook al werd zelfdoding uit de criminele sfeer gehaald, zoals de laatste vijftig jaar in het Westen het geval is geweest, toch wordt ze nog steeds beschouwd als een soort falen dat aanleiding geeft tot gevoelens van verlegenheid en onbehagen. We denken dat zelfdoding iets betreurenswaardigs of verkeerd is, vaak zonder te weten waarom. En we weten niet wat we moeten zeggen, of komen hooguit met wat lege gemeenplaatsen aanzetten.

Het schort ons aan een taal om eerlijk over zelfdoding te spreken omdat we dit thema, dat enerzijds diepe weerzin oproept maar anderzijds toch ook gruwelijk fascinerend is, zo moeilijk vinden om over na te denken. Als iemand een einde aan zijn leven maakt, of het nu een vriend is, een familielid of een of andere beroemdheid met wie we ons identificeren – denk aan de verbijsterde reacties op de dood

van Robin Williams en Philip Seymour Hoffman in recente tijd (al vermoed ik dat er in om het even welk jaar verhalen te vinden zijn die een soortgelijk effect sorteren) – dan brengt dat gewoonlijk een van de twee volgende reacties teweeg. Ofwel we denken bij onszelf dat ze niet goed bij hun hoofd waren en zowel egoïstisch als onverantwoordelijk hebben gehandeld, ofwel we komen tot de slotsom dat hun daad werd veroorzaakt door factoren waarover ze geen enkele controle hadden (zware depressie, chronische verslaving enzovoorts). Dat wil zeggen: als hun zelfmoord een vrije wilsdaad was, dan veroordelen we hen impliciet; maar als we verklaren dat hun daad werd geforceerd door onbeheersbare gedragsfactoren zoals een depressie, dan ontzeggen we hen hun vrijheid.

Daartegenover zou ik een ruimte willen scheppen waarin over zelfdoding kan worden gereflecteerd als een vrije daad die geen morele afkeuring noch stilzwijgende veroordeling verdient. Het verschijnsel zelfmoord vraagt erom begrepen te worden en we hebben dringend behoefte aan een meer volwassen, vergevensgezinde en bedachtzame bespreking van dit onderwerp. Maar al te vaak wordt het hele debat over zelfdoding door woede beheerst. De overlevende partner, familieleden en vrienden van iemand die zelfmoord heeft gepleegd, treden iedere poging om zelfdoding te bespreken met een begrijpelijke wrevel tegemoet. Maar we moeten die discussie aandurven. We moeten spreken.

Naast die woede van de nabestaanden schijnt er ook sprake te zijn van een tegenstrijdigheid in onze reactie op zelfdoding. Aan de ene kant maakt de verschrikking ervan ons sprakeloos en lijken we inderdaad als met stomheid te zijn geslagen wanneer een vriend van ons zich van kant heeft gemaakt. Misschien fluisteren we tegen niemand in

het bijzonder: ‘Hoe heeft hij dat nu kunnen doen?’ ‘Wat moet zijn vrouw wel niet doormaken?’ ‘Was ze toevallig net niet even gaan shoppen?’ ‘Waren de kinderen op dat moment niet thuis?’ ‘Hoe heeft hij zich daar in zijn kantoor nu eigenlijk opgehangen?’ Maar het is onduidelijk waarom we dat doen, zelfs als we die vragen nog weer eens even in ons hoofd afdraaien. Zijn we op zoek naar een of andere verklaring, een of ander excuus, of misschien naar het soort van geruststelling dat erin bestaat dat we onszelf uitdrukkelijk onderscheiden van degene die zelfmoord pleegde? Maakt dit dat we ons beter voelen? En zo ja, is dat dan terecht?

Stelt u zich het volgende scenario voor – het is iets wat me niet zo lang geleden in Parijs overkwam. Nadat ik op een avond met een vriend van me een hapje had gegeten en wat wijn had gedronken, begon hij te vertellen over de zelfmoord van een van zijn beste jeugdvrienden, iemand die ik helemaal niet kende. Ik zat daar en hoorde hoe mijn vriend uitgebreid verslag deed van die zelfmoord, waarbij hij deze ook nog eens in verband bracht met de zelfmoorden van nog weer andere vrienden in de afgelopen jaren. Ik kon voelen hoe zijn emoties met hem op de loop gingen en dat verontrustte me. Ik wist dat hij onlangs een depressie had doorgemaakt. Hij raakte zichtbaar overstuurd. Ik luisterde heel aandachtig, wilde natuurlijk niet oneerbiedig of laconiek overkomen. Ik wilde hem echt tot steun zijn, maar betrapte mezelf op het stellen van domme vragen en het ventileren van gemeenplaatsen, ‘Nou ja, hij heeft nu in ieder geval zijn rust gevonden.’

Het is alsof precies die nabijheid tot de zelfdoding, het feit dat we ons lot letterlijk in eigen handen hebben, bijna niet te verdragen is, en woorden tekortschieten. Onze gelijktijdige nabijheid en afstand tot de zelfmoord snoert ons

de mond. Of we veranderen van gespreksonderwerp: ‘Zeg eens, wat doet Paul tegenwoordig?’

Aan de andere kant maakt het thema zelfdoding ons juist buitengewoon spraakzaam. In mijn dagelijkse sociale contacten vragen mensen mij geregeld – waarschijnlijk omdat ze zo gauw niets anders weten te verzinnen – waar ik nu mee bezig ben, wat ik tegenwoordig aan het schrijven ben. Als ik dan zeg dat ik mij momenteel bezighoud met ‘het denken van de sofist Gorgias in relatie tot de euripideïsche tragedie’ of ‘Heideggers idee van de voltooiing en overwinning van de metafysica’, krijg ik als reactie gewoonlijk een beleefd ‘oh werkelijk? wat interessant!’ Waarna meestal een vervelende stilte valt. Maar als ik zeg dat ik een traktaatje over zelfdoding aan het schrijven ben, dan gaan na een aanvankelijke aarzeling de sluisdeuren ineens wagenwijd open en komt er een ware vloedgolf aan fascinerende verhalen, meningen en argumenten tevoorschijn. Mensen beginnen dan compleet leeg te lopen en dissen verhalen op over verloren levens waarvan het verlies vermeden had kunnen worden. Ze vertellen hoe een vriend van hen, of misschien wel zichzelf, door de koude hel van de depressie zijn heen-gegaan. Ze oreren met veel genoeg over de heroïsche en goede dood, en – met nóg meer genoeg – over het omgekeerde: het geestig-potsierlijke sterven dat een besmuikt, hol gelach uitlokt. Ze hebben het, vaak indirect, over hun eigen angst voor de dood en de manier waarop zij over hun eigen einde hebben nagedacht of misschien zelfs hebben geprobeerd dat teweeg te brengen.

Kortom, als het om zelfmoord gaat, zijn we zowel merkwaardig onmededeelzaam als bijzonder praatziek: woordloos en vol van woorden. Maar dit is slechts een ogenschijnlijke, geen wezenlijke contradictie. We hebben hier te